

ICOMOS

Suomen osaston jäsenlehti

1/25

Venetsiasta Lissaboniin

Pyöräsilta pilaisi Humallahden maiseman

*Valtioneuvoston linnan painotalon suojelun
purkaminen*

TheoPhilos-komitean konferenssi Thessalonikissa

TOIMITTAJAT
Laura Berger ja Risto Pitkänen

GRAAFINEN SUUNNITTELU JA TAITTO
Päivi Helander

KANNEN KUVA
Marianne Lehtimäki

1/2025

1/25

3

Marianne Lehtimäki
Pian kolmas sukupolvi
ICOMOS asiantuntijoita

31

Hannu Salmi
ICOMOSin TheoPhilos-komitean
konferenssi Thessalonikissa 28.-29.11.2024

6

Risto Pitkänen, Laura Berger
Meillä ja muualla

36

Marko Huttunen
Tallinnan konferenssi "European Heritage
Homes in Green Transition"

7

Risto Pitkänen
Venetsiasta Lissaboniin

37

ICOMOSin sähköinen julkaisu Kesäparatiisi
ja vaihtuvat vallat.
Terijoen ja Kannaksen rannikon huviloista ja
maailmansotien seurauksista

16

Harri Hautajärvi
Pyöräsilta pilaisi Humallahden
maiseman

38

Uusi Aukio verkkojulkaisu
on saanut näkyvyyttä

20

Lauri Jääskeläinen
Valtioneuvoston linnan
painotalon suojelun
purkaminen

Pian kolmas sukupolvi ICOMOS asiantuntijoita

Viime vuonna vietettiin Venetsian julistuksen 60-vuotisjuhlaa. Kansainvälinen asiantuntijajärjestö ICOMOS perustettiin julistuksen linjauksien edistämiseen ja toteuttamiseen jo seuraavana vuonna, 1965. Vietämme siis tänä vuonna 60-vuotisjuhlaa. Osaston hallitus valmistelee syksyksi kansallista ICOMOSin juhlaseminaaria – ICOMOSin Suomen osaston toiminta käynnistyi vuonna 1967 ja sen 60-vuotisjuhla voidaan viettää vuonna 2027.

Kuva Juhana Laitala

Tänään tämän kansainvälisen, valtioista riippumattoman kulttuuriperintöalan asiantuntijajärjestön yli 10 100 jäsenen verkosto ulottuu 153 maahan sisältäen 110 kansallista komiteaa ja 28 kansainvälistä tieteellistä komiteaa. Uusia kansallisia osastoja perustetaan eniten Afrikassa, mikä heijastuu myös organisaation toimintaan. ICOMOSin vuoden 2024 yleiskokouksessa käsiteltiin kolonisaation tunnistamista ja purkamista monella tasolla, mm. keskusteltaessa ehdotuksesta Aineettoman kulttuuriperinnön julistukseksi (joka hyväksyttiin äänestyksessä pitkien keskustelujen jälkeen) ja ehdotuksesta perustaa Global South -työryhmä (jonka todettiin polarisoivana tulokulmana tarvitsevan työstämistä). Kokouksessa kuultiin kriittinen puheenvuoro maailmanperintöehdotusten arvioijien valintaperusteista ja toimintatavoista, joissa ei huomioida kohteen paikallisia merkityksiä. Espanjan kieltä ehdotettiin yhdeksi järjestön viralliseksi kieleksi. Yleiskokoukseen liittyvässä tieteellisessä symposiumissa analysoitiin Venetsian julistuksen eurokeskeistä alkuperää suhteessa kehittyviin kulttuuriperinnön käsitteisiin muun muassa nostamalla esiin erilaisia kulttuuriperintöalan tiedontuotannon tapoja ja merkitystä. Toinen ajankohtainen, horisontaalinen teema on riski- ja kriisivalmiuksien kehittäminen sotien ja luonnonkatastrofen kulttuuriperinnölle aiheuttamien tuhojen ennakointiin, dokumentointiin ja korjaamiseen.

ICOMOS on ehkä tunnetuin kulttuuriperintöalan periaatteiden määrittelystä ja restauroinnin käytännön ohjeistuksesta (päivittyviä peruskirjoja, julistuksia, suosituksia). Sen lisäksi ICOMOS toimii asiantuntijana Unescon

maailmanperintökomitean nimetessä uusia kohteita Maailmanperintöluetteloon, antaa teknistä tukea, työstää vertailevia tutkimuksia sekä seuraa maailmanperintökohteiden suojelun tilaa. Euroopan kansallisten osastojen puheenjohtajista koostuva Eurooppa-ryhmä on keskustellut kansallisten osastojen roolista maailmanperintötyössä – tässä on tunnistettu suurta kirjavuutta ja haasteita. Marraskuun yleiskokouksessa esiteltiin aiheesta luonnos, ja lähetettiin muidenkin maanosien työryhmien konsultoitavaksi. Eurooppa-ryhmä jatkaa aiheen käsittelyä suosituksiksi. Tämän prosessin myötä tehtäviä linjauksia ja hyviä käytäntöjä pyritään hyödyntämään myös osastomme toiminnan kehittämässä avoimemmaksi.

Kuudessakymmenessä vuodessa ICOMOSin kansalliset osastot ja tiedealliset komiteat ovat onnistuneet kokoamaan laajan verkoston johtavia kulttuuriperinnön suojelun alalla työskenteleviä asiantuntijoita. Jäsenlehteä viimeisteltäessä kuulumme suru-uutisen akateemikon, professori emerituksen ja ICOMOS Suomen osaston kunniajäsenen Vilhelm Helanderin kuolemasta. Arkkitehti Vilhelm Helander oli sekä restaurointialan, kulttuuriympäristön ja kaupunkikuvallisen suojelun teoreettisen periaatteiden ja hyvien käytäntöjen keskeinen kehittäjä ja toteuttaja mm. kansallisten monumenttien vaativissa restauroinneissa, akateemisessa opetuksessa, Suomenlinnan linnoitusmaiseman kunnostukseen liittyvän tietopohjan ja käytäntöjen kehittämässä ja alan yhteiskunnallisessa keskustelussa. ICOMOS Suomen osasto muistaa kiitollisuudella ja kunnioituksella Vilhelm Helanderia henkilönä ja asiantuntijana sekä hänen merkittävää toimintaansa kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön puolesta.

Työ jatkuu, mm. Valtioneuvoston linnan painotalon purkamisen vastustamisessa, mihin myös akateemikko Vilhelm Helander antoi oman arvokkaan panoksensa. Helsingin hallinto-oikeus käsittelee edelleen osaston valitusta Uudenmaan ELYn tekemästä Valtioneuvoston korttelin suojelupäätöksestä. Valmistelemme asiantuntijaverkostossa muistutusta uudelleen valmisteltuun asemakaavaesitykseen, jossa Helsingin kaupunki on luovuttanut Valtioneuvoston kanslialle kaavoitusmonopolinsa ja ehdottaa hyväkuntoisen, kulttuurihistoriallisesti merkittävän, rakennussuojelulain vaatimukset täyttävän rakennuksen purkamista. Aiheesta lisää tässä lehdessä.

Monista purkutoimista huolimatta toivotan rohkeutta ja voimavaroja niin kulttuuriympäristön ja rakennusperinnön kuin kansalaisyhteiskunnan toimivuuden vaalimiseksi myös vuonna 2025.

Marianne Lehtimäki

ICOMOS Suomen osaston puheenjohtaja

Meillä ja muualla

Muualla maailmassa sodat ja enemmän tai vähemmän ihmisen aiheuttamat katastrofit uhkaavat ja tuhoavat kulttuuriperintöä ja luonnonympäristöä. Meillä sen sijaan joudutaan puolustautumaan omia viranomaisiamme vastaan. Vuoden mittaan olemme saaneet kuulla, että Suomella ei enää ole varaa ylläpitää kulttuuriaan, mutta rahaa näyttää riittävän sen tuhoamiseen. Rakennusperintöön, kaupunkitilaan ja maisemaan kajoaminen jatkuu. Pääkaupunkiseudulla on tuskin koskaan ollut vireillä näin runsaasti suuria kiistanalaisia hankkeita. Kahta esimerkkitapausta valaisevat Lauri Jääskeläisen ja Harri Hautajärven asiantuntevat kirjoitukset (Painotalon purkaminen ja Humallahden pyöräilysilta). Niiden toivoisi päätyvän myös päättäjien käsiin.

Ajankohtaista sisältöä kehystämässä ovat Hannu Salmen ja Risto Pitkäsén matkakertomukset Thessalonikista ja Lissabonista, sekä Marko Huttusen raportti Tallinnan konferenssista. Niissä paneudutaan myös kahden kulttuuriperinnön perusasiakirjan, Venetsian ja Naran julistusten, nykyarvoon ja tulevaisuuteen. Lissabonin konferenssiin osallistui myös Jukka Jokilehdon oppilas Shujie Chen, jonka kosket-tavan viestin julkaisemme tässä jäsenlehden numerossa.

Marko Huttusen tiivis raportti Tallinnasta osoittaa, miten lähialueyhteistyöllä edistetään vihreää siirtymää asuinrakennusperinnön alalla.

Ajankohtaisia uutisia on lähetetty jäsenille sähköpostitse, mikä onkin näppärämpää, kuin useiden uutisten liittäminen jäsenlehteen. Tässä numerossa nostamme kuitenkin esiin Netta Böökin kokoaman Viipuria käsittelevän Studia Generalia luentojen sarjan, sekä viime vuoden lopulla julkistetun *Aukio* verkkojulkaisun. Verkkojulkaisun päätoimittajan tehtävää hoitavat tänä vuonna Suomen ICOMOSin hallituksen jäsenet, Laura Berger ja Petteri Kummala. Verkkojulkaisun tavoite on tuoda tarjolle monenlaisia rakennettuun ympäristöön liittyviä näkökulmia ja avauksia. Näiden jou-

kossa rakennusperintö, historia sekä suoje-lukysymykset ovat aiheita, joiden soisi kiinnos-tavan laajalti. Toiveena onkin, että Aukio -lehti tavoittaa paitsi kiinnostuneita lukujoita, myös innostuneita ja kriittisiä kirjoittajia.

Aivan viime vuoden lopulla valmistui myös *Kesäparatiisi ja vaihtuvat vallat – Terijoen ja Kannaksen rannikon huviloista ja maailman-sotien seurauksista* (toim Netta Böök 2024) sähköinen julkaisu, joka on ladattavissa koko-naisuudessaan Suomen ICOMOSin internet-sivuilta, otsakkeen julkaisut alta.

2025 on maailmanjärjestömme 60-vuoti-sjuhluvuosi. Sen merkeissä toivomme loppu-vuodesta valmisteltavaan juhlijäsenlehteen kirjoituksia ja muistoja monikansallisesta yhteistyöstä vuosikymmenien saatossa, ku-ten matkamuistelmia ja kohtaamisia. Suomen osaston Diamond Jubilee tulee 2027, jolloin on suunnitteilla varsinainen historiikki.

Toivotamme viihtyisiä lukuhetkiä!

*Laura Berger
Risto Pitkänen*

Risto Pitkänen

Kuva Mónica García Soriano

VENETSIASTA LISSABONIIN

Venetsian julistuksella¹ ja Icomos-järjestöllä on pitkä yhteinen historia. Julistus, joka annettiin toukokuussa 1964, on seuraavana vuonna perustetun järjestöme perusasiakirja. Tämä merkitsee mm. sitä, että julistuksen periaatteita sovelletaan suuntaviivoina arvioitaessa kulttuuriperintökohteita Unescon maailmanperintöprosessissa. Alun perin julistuksen päämääränä oli lähinnä sodanjälkeisen kritiikittömän rekonstruktiorakentamisen hillitseminen.

Kuva Risto Pitkänen

ARTIS - Lissabonin taiteiden tutkimuksen instituutti.

Julistus on palvellut 60 vuotta. Lissabonin yliopiston taidehistorian laitos *Artis* yhdessä Portugalin Icomosin kanssa järjesti merkkipäiväksi konferenssin ”*Venice Charter (RE)FRAMED 1964–2024*”. Tapahtuman nimi sisältää kysymyksenasettelun uusien haasteiden edessä. Onko 60 vuotta palvellut asiakirja edelleen tehtävänsä tasalla, vai onko sitä tarkistettava, uudistettava, kehystettävä uudelleen?

Puhujiakin oli 60, kaikkiaan 26 maasta.

Kokonaisuus mahtui kolmeen päivään: 20 puhetta per päivä, vain lyhyitä taukoja, aamuyhdeksästä iltaseitsemään, samanaikaisesti kahdessa vierekkäisessä salissa. Oli mahdotonta kuunnella läheskään kaikkea. Tämän kirjoituksen raameihin valikoitui vain muutamia puhujia, jotka erityisesti herättivät mielenkiintoni ja joihin pääsin tutustumaan tai tunsin jo aiemmin. Mutta netistä löytyy koko monipuolisen ohjelman kattava *Book of Abstracts*², jonka avulla pääsee kaikkien esiintyjien jäljille.

Avajaisesityksen piti Benjamin Mouton, ranskalainen pitkän uran tehnyt rakennusperinnön monialaoppinut. Hän kartoitti ensin *rakennettu kulttuuriperintö* -käsitteen syntyhistoriaa alkaen vuodesta 1789 eli Ranskan vallankumouksesta – jolloin rakennusperintö ensi kertaa määriteltiin kansan omaisuudeksi – ja päätyen Venetsian julistuksen kautta nykypäivään.

Sitten hän siirtyi käsittelemään hyvin tuntemansa Notre Damen korjausrakentamisen viisivuotista urakkaa. Tavoitteena olivat Venetsian julistuksen

Näkymä vasemmalta rannalta ennen olympialaisia.

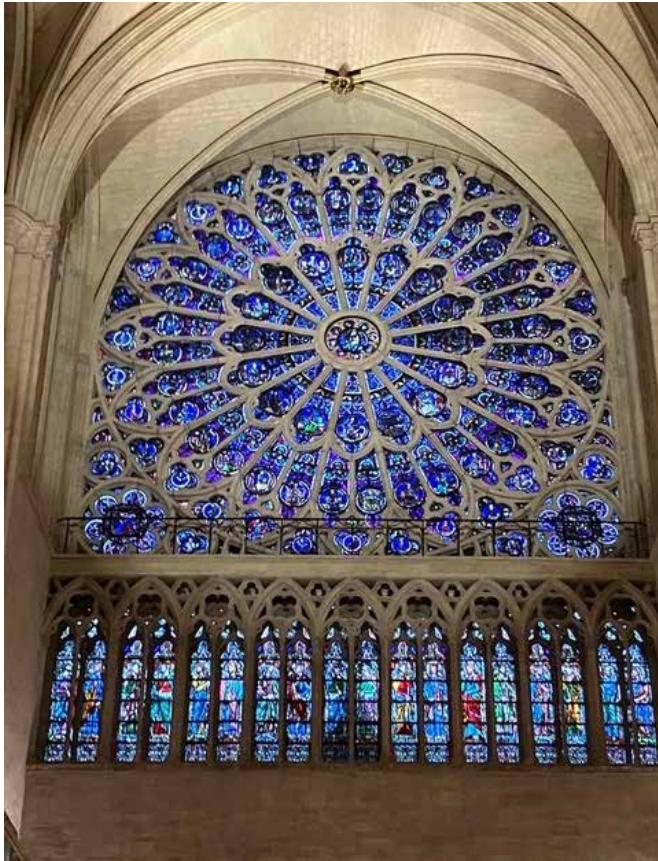
Kuva Laura Berger

sanelemat eheys ja autenttisuus. Palon jälkeen oli korvattava suuri määrä kantavia osia, lähes 900 vuotta vanhat tammiset runkorakenteet ja holvit, sulanut lyijykatto, tulen rapauttama kalkkikivi. Lisäksi oli poistettava suunnaton määrä nokipölyä ja tuhkaa sekä sulanutta lyijyjätettä.

Mutta mikä olisi autenttisuuden viitearvo ajassa? Mihin tilaan tai hetkeen olisi pyrittävä, keskiaikaanko vai 1800-lukuun, jolloin tehtiin edellinen laaja restaurointi Viollet-Le-Ducin johdolla? Näihin kysymyksiin ei ole yksiselitteistä vastausta. Käytettävissä oli yksityiskohtaiset mittauspiirustukset ynnä koko rakennuksen 3D-mallinnus. Oli etsittävä mahdollisimman vanhaa tammipuuta palaneen tilalle ja kalkkikiveä samoista louhoksista, joita oli käytetty 1200-luvulla. Näitä materiaaleja työstettiin perinteisin työkaluin. Holvit ja ruoteet toteutettiin menetelmillä, joita ranskalaiset käsityöläiset vielä hallitsevat. Moutonin mukaan vain nosturit lisättiin.

Vieläpä lyijykatto rakennettiin uudestaan, lyijystä. Lyijylle altistuminen nostatti Pariisissa valtaisan polemiikin. Kysyessämme asiaa Mouton vastasi, että lyijyn työstäminen on kyllä mahdollista suojavarustein, koska lyijy ei asbestin tavoin leviä hiukkasina. Kaikki pariisilaiset eivät kuitenkaan tätä uskoneet. Mutta kulttuuriperintöä tarvitaan, sitä on ylläpidettävä, ja Notre Damen henkiinherättäminen on tämän pyrkimyksen symboli, aina lyijyyn asti. Vuosien 2019–2024 urakka tulee täydentämään vanhan katedraalin autenttisuutta, kiteyttää Mouton.

Yksi ihmeistä: Notre Damen ruusuikkunat säilyivät ehjinä.

Kuva Mónica Garcia Soriano

Katedraalin nimikkoveistos oli saanut päälleen sammutusvettä ja sulaa lyijyä.

Kuva Mónica Garcia Soriano

Katedraali on tämän lehden ilmestyessä jo vihitty uudestaan käyttöön 8. joulukuuta 2024. Presidentti Macron on halunnut nähdä tapahtuman koko kansakuntaa yhdistävänä, ja sitä on seurattu laajalti kautta maailman. Lopputulosta tullaan arvioimaan ja arvostelemaan vielä pitkään.³

Suuri osa konferenssin esityksistä oli kohdelähtöisiä: puhuja kuvaili hänelle läheisen kohteen käsittelyä ja ongelmia. Kun ollaan Lissabonissa, pariakin esitystä käsitteli taas Portugalin ensimmäistä maailmanperintökohdetta, Jerónimos-luostaria Lissabonin lähistöllä. Lähes kahden hehtaarin suuruinen rakennus 1500-luvun alusta on seurausta Portugalin siirtomaavallan tuomasta vauraudesta. Huokoisesta kalkkikivestä rakennettu, koukeroinen kolossi vaatii jatkuvaa kunnossapitoa, jonka rahoittamiseen osallistuu mm. World Heritage Fund. Näin rakennus toimii eräänlaisena korjausrakentamisen laboratoriona. Luostaritilojen eri osissa toimii museoita ja arkistoja. Sinne mahtuu myös kansallisten merkkihenkilöiden hauta-alue.

Muutkin kooltaan hankalat kohteet, kuten linnoituslaitteet, kirkot ja eräät teollisuusrakennukset, saivat runsaasti huomiota. Venetsian julistus ei kerro, mitä on tehtävä rakennuksille, joiden alkuperäistarkoitus ei enää ole ajankohtainen.

Oman lukunsa ansaitisivat julistuksen ja koko kulttuuriperintödoktriinin analyttistä tutkimusta käsitelleet esitykset. Käsitteitä, arvo-maailmaa ja autenttisuuden määritelmiä voidaan lähestyä myös tekoälyn keinoin.⁴ Digitaaliset teknologiat tekevät suuria palveluksia kulttuuriperinnön tutkimukselle ja konservoinnille. Videopelien maailmakin kuuluu kulttuuriperintöön, samoin kuin virtuaalidata ja sen säilyttämisongelmat.

Kulttuuriperinnön alalla Kiina pyrkii ylläpitämään korkeata profilia, ja se näkyi myös Lissabonissa. Paikalla oli puoli tusinaa nuorta kiinalaista tutkijaa tai tohtoriopiskelijaa. Eräät heistä puurtavat eurooppalaisissa yliopistoissa ja puhuvat oivallista englantia. Heidän esityksiään oli ilo seurata.

Shujie Chen jakaa aikaansa Rooman ja Lissabonin yliopistojen välillä. Hänen erikoisalanaan on perinnerakentaminen, *Traditional building craftsmanship* (TBC).

Chen on tutkinut ja seurannut läheltä perinteisten puusiltojen uudelleenrakentamista Kiinassa vanhojen suola- ja teereittien varrella. Nämä tiet siltoineen olivat ja ovat vieläkin tärkeä osa yhteisön huoltovarmuutta: suolan ja teen saatavuudesta riippuu väestön hyvinvointi ja olemassaolo. Tämän kaltaisia siltoja on jäljellä satakunta. Niitä ja etenkin niiden keski-kohtaa kohdellaan pyhäkköinä, jokaisella sillalla on myös oma jumaluus ja rituaali. Siltoja rakentavat perheet ja suvut säilyttävät rakennustaidon sukupolvesta toiseen.

Kuva Shujie Chen

Perinteisen puusillan
jälleenrakentamista
Kiinassa. Yuqing Bridge,
Wushan.

Näin autenttisuus asuu rakentajien käsityötaidossa ja sen säilymisessä aineettomana kulttuuriperintönä aineellisessa. Puu on elävä materiaali, joka syntyy uudelleen. Sillan rakentaminen uudelleen voidaan nähdä uute-na inkarnaationa. Shujie Chen kertoi myös Jukka Jokilehdosta, joka toimi hänen ohjaajanaan Roomassa. Jokilehto oli todennut, että siltojen jälleen-rakentamisella perinteisin menetelmin vain *edistetään* niiden autenttisuutta (*improving their authenticity*).⁵ Meitä lähempänä tunnemme Mostarin sillan, joka tuhottiin Jugoslavian sodassa. Se rakennettiin Unescon valvon-nassa perinteisin menetelmin uudelleen ja korotettiin maailmanperinnöksi, vaikka päätös herätti keskustelua kohteen autenttisuudesta.

Kuva Azar Soheil Jokilehto

Prof. Jukka Jokilehto was my mentor during my PhD course in ETCAEH project (Economics and Techniques for Conservation in Architectural and Environmental Heritage) established by the University of Nova Gorica and Università IUAV di Venezia.

What impressed me most was the inspiring questions he asked in class and gave us enough space to think. Also, he usually responded to emails within a few hours, which was precious for a professor of his level.

In June 2023, I visited him and his wife at his home in Rome. As always, they received me warmly. He listened patiently to my ongoing research about the wooden arch bridges and gave me his precious opinions.

That was the last time we saw each other. Like in the photo, he was a gentle mentor, who was always smiling, full of enthusiasm and generously sharing ideas and knowledge with his students.

I will always miss him.

Shujie Chen

College of Architecture and Planning , Fujian University of Technology, China

Milanon Politecnicossa toimiva Yu Zhang kertoi Venetsian julistuksen vaikutuksista Kiinassa esimerkkinään Xizhoun vanha kaupunki Yunnanin maakunnassa. Vasta 1986 kiinaksi käännetty julistus on ainakin Zhangin mukaan vaikuttanut rakennusperinnön, sen ympäristön ja myös etnisten vähemmistöjen ymmärtämiseen sekä lainsäädäntöön.

Lyu Ning puolestaan käsitteli Ming ja Qing -kausien keisarihautoja ympäristöineen, jotka kokonaisuutena otettiin maailmanperintökohteeksi vuonna 2000. Niissä kasvavia ikivanhoja puita ei enää kitketä juurineen kuin isoja rikkaruohoja, vaan niitä suojellaan erottamattomana osana kohteen ympäristöä.

Nykyisenä maailmanaikana korostuu entisestään se, että kulttuuriperinnön säilyminen on myös ihmisoikeus. Tämä koskee myös negatiivista kulttuuriperintöä. On asioita, joita ei voida vähätellä eikä salailla.

Äärimmäisiä tapauksia kuvaili Aya Kubota, kaupunki- ja aluesuunnittelun professori Tohokusta Japanista. Japani on ainoa valtio, joka on kokenut ydinaseen vaikutukset maaperällään. Hiroshima ja Nagasaki on rakennettu uudelleen, ja vain Hiroshimassa on säilytetty Rauhanmuistomerkki, ydinräjähdysten runtelema rakennus joka ympäristöineen hyväksyttiin maailmanperintökohteeksi 1996. Negatiivisempaa kulttuuriperintöä tuskin onkaan. Siihen vertautuu vain Auschwitz. Niiden merkitys on siinä, ettei tapahtunutta voida kiistää. Sekä holokaustin että ydinpommien kiistäjiä ja vähättelijöitä on silti olemassa.

Kubotan varsinainen aihe on vielä ajankohtaisempi, nimittäin Fukushima ydinvoimalan onnettomuus 2011, sen seuraukset kuten saastuneiden maa- ja vesialueiden tulevaisuus. On olemassa tahoja, jotka vähättelevät tapahtumaa ja sen vaikutuksia. Nämä tahot ovat lähellä niitä piirejä, joiden vastuullisuutta voidaan vieläkin tuomioistuinissa. Kaikkein saastuneimmat alueet ovat rakennuskiellossa, mutta vain vuoteen 2035. Asian jälkihoito Japanin yhteiskunnassa on pahasti kesken. Kubotan vähäeleistä esitystä seurasi ensin hiljainen hetki. Sitten tulivat ylistävät kommentit. Tällaista asiaa harvemmin käsitellään näissä piireissä. Monen mielestä tämä oli konferenssin merkityksellisimpiä esityksiä.

Aya Kubota, joka on myös Japanin Icomosin jäsen, kertoi minulle olevansa tulossa Suomeen tutustumaan Olkiluodon voimalaan, suomalaiseen ydinjätehuoltoon ja loppusijoitustila Onkaloon. Heinäkuussa 2024 minulla oli ilo ottaa Helsingissä vastaan hänet ja hänen kollegansa professori Masato Tanaka Osakasta. Vietimme päivän Suomenlinnassa, joka valikoitui kohteeksi tarjoten sekä kerroksellisuutta että negatiivista kulttuuriperintöä. Heidän matkansa jatkui Olkiluotoon ja sieltä Ruotsin puolelle, Forsmarkiin missä ollaan rakentamassa Onkalon kaltaista ratkaisua. Yhdyskuntasuunnittelijoina heitä kiinnostaa myös tällaisten laitosten sijoittaminen ympäris-

töön. Kubota haluaisi jatkaa keskustelua suomalaisten kulttuuriperinnön-tutkijoiden kanssa. Meillä eletään myös aikaa, jolloin Suomi on sallimassa ydinaseiden kuljetuksen alueellaan.

I would be happy if any of your ICOMOS members who are interested in history, would also be interested in the final disposal site and share the discussion of how we should think about the long range of the future as a different aspect of history. (Aya Kubotan sähköposti kirjoittajalle 19.11.2024)

Portugalilainen Álvaro Siza (synt. 1933) kuuluu niihin harvoihin arkkitehteihin, joiden tuotanto kokonaisuutena tai valikoimana voi muodostua maailmanperinnöksi. Aikaisempia esimerkkejä ovat Frank Lloyd Wright, Le Corbusier ja Jože Plečnik. Sizan kohdalla prosessi käynnistyi vuonna 2017 ja näyttäisi toteutuvan ensi vuonna. Pedro Murilo Freitas Porton yliopistosta kertoi hakemuksen esivalmisteluista. Osallistavalla ja proaktiivisella lähestymisellä on saatettu rakennusten käyttäjät ja asukkaat, omistajat, kaavoitusviranomaiset ynnä muut sidosryhmät tietoisiksi mahdollisen maailmanperintöstatuksen vaikutuksista, ja samalla kuunneltu hyvissä ajoin heidän huoliaan ja toiveitaan. Freitas korosti, että sellainen yhteisöllinen lähestyminen on sopusoinnussa Venetsian julistuksen kanssa. Positiivinen päätös Sizan osalta on odotettavissa vuoden 2025 aikana. Tämä on kiinnostavaa myös Alvar Aallon tuotannon kannalta, jonka valikoimalle Suomi tavoittelee maailmanperintöstatusta.

Joudun jättämään huomiotta kymmenittäin muita arvokkaita esityksiä. On tullut hetki lähestyä maailmanjärjestömme puheenjohtajan Teresa Patrícion päätössanoja. Hän palasi Venetsian julistuksen juurille ja kertoi sen laatijoista, joita olivat etenkin Raymond Lemaire ja Paul Philippot, sekä kolme muuta, joiden nimet säilyivät historiassa. Lemaire (1921–97) oli taustaltaan belgialainen ”Monuments Man” jonka sotakokemukset kulkivat mukana hänen myöhemmässä toiminnassaan, myös Venetsian julistuksen laatimisessa.

Teresa Patrício kertoi lisäksi omasta lähtökohdastaan: vuonna 1988 vasta valmistuneena arkkitehtina hän vietti rantalomaa Lissabonissa helteisenä elokuun päivänä. Hän sai tiedon juuri syttyneestä suurpalosta Chiadossa kaupungin keskustassa. Hän vaihtoi suojapukuun ja lähti pelastustöihin, jotka kestivät kauan. Chiadon tulipalo on verrattavissa Lissabonin maanjäristykseen 1757. Kaupunkipalon kokenut nuori arkkitehti oli löytänyt kutsumuksensa. Teresa Patrícion sanoin, Venetsian paperi yhdessä Naran julistuksen kanssa (1994) muodostavat doktriinin, jolla ei enää pyritä ”säilyttämään” monumentteja ja paikkoja, vaan suojelemaan koko sitä ympäristöä, mihin ihmiset samaistavat oman kulttuurisen identiteettinsä.

Konferenssin kautta Venetsian julistus näyttäytyy prismana, taikka kaleidoskooppina, jossa kymmenet erilaiset näkökulmat muodostavat kukin oman heijastuksensa. Venetsian julistuksen peruskäsitteitä ovat aitous (autenttisuus) ja eheys (integriteetti). Näiden käsitteiden lähestyminen ja arviointi – samalla Venetsian julistuksen uudelleentarkastelu – ovat alusta alkaen herättäneet keskustelua, jota käytiin Lissabonissa paljonkin yli tämän kirjoituksen rajojen. Olisiko Venetsian julistus uudistettava vai ei? Julistus on kuitenkin saanut myös paljon kiitosta olemassaolonsa aikana. Turkkilainen Cevat Erder sanoi jo vuonna 1974, että siinä on ”kaikki olennainen tiivistettynä kahteen sivuun” ja kehotti kohtelemaan julistusta kuin kulttuurimonumenttia.⁶

Lissabonin konferenssi päättyi, mutta keskustelu jatkuu. Kokonaisuudesta sain vaikutelman, että vuoden 1964 tekstin päivitys tai muokkaaminen olisi epävarma ja pitkälinen prosessi, joka ei välttämättä johtaisi mihinkään. Kuten Icomosin pääsihteeri, kanadalainen Mario Santana sanoi, Unesco joutuisi taas neuvottelemaan joka sanasta uudelleen, eikä lopputulos sitten kuitenkaan velvoittaisi ketään. Venetsian julistus on maailmanperintödoktriinin monumentti. Se opettaa meitä *katsomaan* rakennusta ympäristössään.

KIRJOITTAJASTA

Risto Mikael Pitkänen lähti 1975 opiskelemaan Pariisiin päätyen siellä vakuutusjuristin uralle, ohessa konferenssitulkki ja elokuvakääntäjä. EU-virkamieheksi 1995, yksikönpäälliköksi Euroopan komissioon 1997, eläkkeelle Suomeen 2019. Tutkinnot: FM (HY, kulttuuriperinnöntutkimus), MSc (Paris Sorbonne). Suomen Icomos, SBH (Shared Built Heritage) -komitean äänestävä jäsen.

VIITTEET

¹ <https://icomos.fi/kansainvaellinen/julistukset-ja-suositukset/venetsian-julistus/> Julistus laadittiin aluksi ranskankielisenä. Sen suomensi palkittu kääntäjä Antero Tiusanen vuonna 1986.

² Book of Abstracts: https://f598a5b5-e438-4c3a-9854-5b68b8aedd5b.filesusr.com/ugd/69f109_e816cfbbf54e49abaade4ebda28e190f.pdf

³ Katedraalin tiimoilta löytyy tavattoman paljon aineistoa verkossa. Tässä Ranskan kulttuuriministeriön ylläpitämä sivusto, joka tottelee konekäännöstä englanniksi: <https://notre-dame-de-paris.culture.gouv.fr/fr>

⁴ Emanuela Sorbo ja Sofia Tonello, IUAV Venezia.

⁵ Jokilehdon kirjoitus *The Context of the Venice Charter* (1998): <https://docslib.org/doc/10541979/the-context-of-the-venice-charter-1964>

⁶ Ender, Cevat (1977) *The Venice Charter under review = Regard sur la Charte de Venise*. ICOMOS Scientific Journal = Journal scientifique ICOMOS = Revista científica ICOMOS, 4 . pp. 24-39.

Cevat Ender (1931–2022) oli mm. ICCROMin pitkäaikainen johtaja.

Harri Hautajärvi

Kuva: Börje Dillen 1953, Helsingin kaupunginmuseo

PYÖRÄSILTA PILAISI HUMALLAHDEN MAISEMAN

Helsingin kantakaupungissa on jäljellä vain muutamia luonnontilaisia kalliorantoja. Yksi niistä on Humallahden pohjukassa Meilahdessa. Siellä sijaitsevan Humalpuiston kalliot ja niiden edustalla oleva rauhaisa lahdenpoukama ovat suosittu virkistys- ja ulkoilualue. Taka-Töölössä asuessani kävin siellä monen muun tavoin usein uimassa ja istuskelemassa, ja nykyisin käyn siellä melomassa. Uimiselle ja kallio- ja merimaisemien kauneudesta nauttimiselle pitää kuitenkin pian etsiä muita paikkoja, sillä Helsingin kaupunki suunnittelee rakentavansa pyöräsillan Humallahden päälle, ikiaikaisten rantakallioiden eteen.

Jääkauden muovaamat Humallahden kalliot ovat harvinainen maisemallinen helmi. Paikalle antaa omaa ajallista syvyyttään kallioiden laella sijaitseva pronssikautinen hautaröykkiö. Massiivinen ja korkea pyöräsilta puistoon rakennettavine penkereineen tuhoaisi tämän arvokkaan luonto- ja kulttuuriympäristön sieltä avautuvine näkymineen. Sillan rakentaminen kallioiden edustalle katkaisisi yhteyden rannasta merelle ja tekisi paikasta luotaantähtävän vähentäen ratkaisevasti puiston viihtyisyyttä ja virkistys- ja ulkoilukäyttöä.

Polkupyöräilyn edistäminen on tärkeää, mutta ei ole järkevää hävittää sen alta arvokasta kulttuuriympäristöä, kuten tehtiin autoilun sujuvoittamisessa aikoinaan. Humallahden yli suunniteltu Munkkiniemenbaanan oikoreitti tuo mieleen insinööritoimisto Smith & Polvisen Helsingin keskustaan 1960-luvun lopulla laatimat moottoritiesuunnitelmat meren ylle kaareutuvine ajorampeineen.

Merenlahden yli tehtävä pyöräsilta olisi kallis ja monin tavoin haitallinen hanke. Suunnitelma on voimakkaassa ristiriidassa Meilahden huvila-alueen ja Humallahden kulttuuri- ja luontoarvojen kanssa, ja sen toteuttaminen muuttaisi peruuttamattomasti valtakunnallisesti arvokkaaksi määritellyn kulttuuriympäristön (RKY). Kaupunki ei ole halunnut selvittää sillan ja sen pengeralueiden rakentamisen haittavaikutuksia luonnolle, kulttuuriympäristölle ja viihtyvyydelle. Sen sijaan se kaikki huomio on keskitetty siihen, että silta toisi nopeamman pyöräliikenneyhteyden Etu-Töölön ja Munkkiniemen

Edellisen sivun kuva Humalpuiston rantakalliot kauniine näkymineen ovat yksi Helsingin helmistä. Paikan uhkana on kallioiden eteen meren päälle rakennettava pyöräsilta.

välille. Sillan väitetään lisäävän merkittävästi pyöräilijöiden määrää, koska kenenkään ei enää tarvitsisi taluttaa polkupyörää jyrkäksi väitetyn ylämäen osuudella. Kaupungin ontuvista perusteluista oudoin on se, että silta lisäisi Humallahden virkistyskäyttöä, koska jalankulkijat pääsisivät kävelemään meren päälle.

Siltahanke on jakanut voimakkaasti niin kaupunkilaisia kuin päättäjiäkin, ja sillan vastustajia on leimattu ”pyöräilyn, kestävän kehityksen ja kestävän kaupunkisuunnittelun vastustajiksi”. Liikun polkupyörällä päivittäin ympäri vuoden, mutten ole koskaan kokenut pyöräilyä Humalpuiston kallioiden kohdalla olevan mäen yli ongelmaksi. On myös tuhatmäärin muita pyöräilijöitä, jotka ovat tottuneet Helsingin mäkisyyteen.

Polkupyöräsillan rakentaminen Humallahden yli on täysin tarpeeton hanke. Järkevintä olisi toteuttaa kaupungin palkkaaman liikennekonsultin laatima vaihtoehtoinen suunnitelma, jossa pyöräväylä linjattaisiin katujen varsille loiventamalla nykyistä pyörätietä. Tämä ratkaisu olisi siltaa monin verroin halvempi ja säästäisi myös luontoa ja ilmastoa.

Kuva Harri Hautajärvi

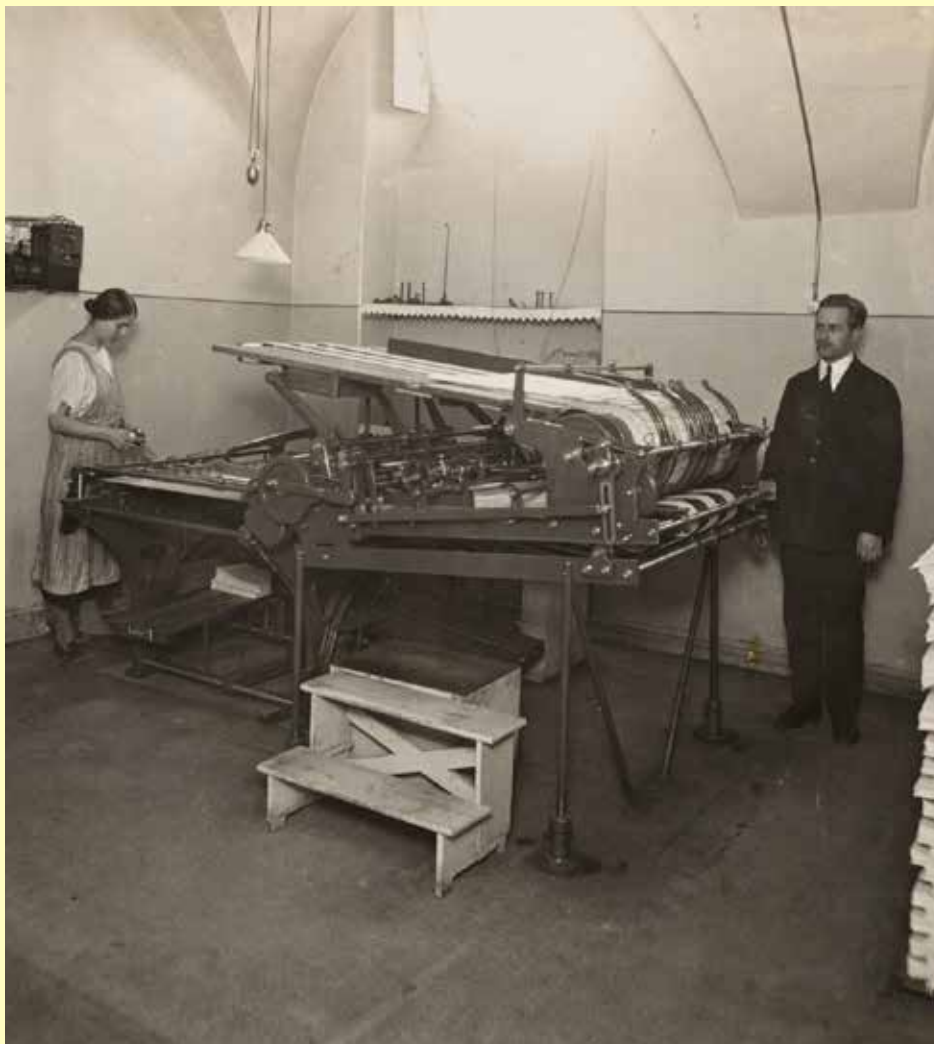
Humalpuisto on suosittu virkistysalue myös talvella. Polkupyöräilyn edistämisen nimissä ei pitäisi jyrätä näin arvokkaita kulttuurimaisemia.

KIRJOITTAJASTA

Kirjoittaja on tekniikan tohtori, arkkitehti SAFA ja ICOMOSin Suomen osasto ry:n varapuheenjohtaja. Hän tekee suunnittelu- ja tutkimustyötä omassa arkkitehtitoimistossaan.

Lauri Jääskeläinen

Kuva Signe Brander

VALTIONEUVOSTON LINNAN PAINOTALON SUOJELUN PURKAMINEN

Helsingin Kruununhaan kaupunginosan korttelissa 1 sijaitsevan Valtioneuvoston linnan sisäpihalla olevan niin sanotun painotalon kohtalo on ollut esillä vuodesta 2022 lähtien. Seuraavassa suojelukiistan tähänastisia vaiheita kronologisesti tarkasteltuna.

Valtioneuvoston linnan eli entisen Senaatintalon sijainti Senaatintorin itä-laidalla vastapäätä Helsingin Keisarillista Aleksanterin Yliopiston pää-rakennusta on keskeinen. Pääkaupungiksi vuonna 1812 korotetun Helsingin tunnetuin maamerkki, Nikolainkirkko, nykyinen Helsingin tuomiokirkko, täydensi aukion empiresommitelmaa. Kaikkia kolmea rakennusta yhdistää Carl Ludvig Engel (1778–1840). C. L. Engel vastasi alun perin rakennusten suunnittelusta. Engel suunnitteli Nikolainkirkon ja yliopiston pää-rakennuksen naapuriin myös Keisarillisen Aleksanterin yliopiston kirjaston (nykyisin Kansalliskirjasto). Engelin kuoltua ja rakennuksia laajennettaessa on suunnittelijoina ollut eri aikakausina aikansa nimekkäimpiä arkkitehteja. Valtioneuvoston linnaa varten Engelin laatima alkuperäinen korttelisuunnitelma (1817) on toiminut myöhempien rakennusvaiheiden lähtökohtana.

Linnan korttelista valmistui ensin sen läntinen siipi vuonna 1822. Eteläinen siipi valmistui kahta vuotta myöhemmin ja itäinen vuonna 1828. Pohjoinen siipi, suunnittelijanaan Ernst Lohrmann, valmistui vuonna 1853.¹

Valtiollisten dokumenttien, kuten lakien ja asetusten, painatustarpeen kasvettua rakennettiin Linnan korttelipihan keskelle kolmikerroksinen painotalo. Painotalo suunniteltiin yleisten rakennusten ylihallituksessa, jossa sen arkkitehtina toimi Ricardo Björnberg². Painotalo valmistui vuonna 1900. Jo vuonna 1904 rakennusta korotettiin Björnbergin laatimien suunnitelmien pohjalta yhdellä kerroksella latomosalia varten.

Museovirasto selostaa lausunnossaan (13.12.2023) painotalon rakentamisen olleen ensimmäinen merkittävä poikkeaminen Engelin korttelisuunnitelmasta 1817. Piha-alueen korkea kallio tasattiin. Painotalo jakoi pihan kahteen osaan ja katkaisi pitkät näkymät. Engelin alkuperäisen avaran puutarhapihan surkastumisen on tuonut esiin mm. akateemikko Vilhelm Helander kirjoituksessaan *Arkkitehti uutisissa*. Toisaalta piha ei alun perinkään toteutunut Engelin tarkoittamalla tavalla.³

Ilmakuva kaakosta
Senaatintorin suuntaan.
Alunperin painotalona
toiminut rakennus sijaitsee
Valtioneuvoston linnan
sisäpihalla.

EMPIREKESKUSTA SAA VANHAN KAUPUNGINOSAN STATUKSEN

Vuoden 1931 asemakaavalakiin perustuva rakennussääntö (1932) sisälsi säännökset toimenpiteistä vanhan kaupunginosan suojelemiseksi (83–86 §). Rakennussäännön 83 § sääti asiasta seuraavasti:

Jos pelättävissä on, että tämän säännön soveltaminen määrättyyn asemakaavoitettuun alueeseen saattaisi turmella tai hävittää arvokkaita sivistysmuistomerkkejä tai kaupunginosan vanhanaikaisen leiman, voidaan sellainen alue siinä järjestyksessä kuin asemakaavan hyväksymiselle ja vahvistamiselle on säädetty, julistaa vanhaksi kaupunginosaksi alempana mainituin oikeusvaikutuksin.

Vanha Porvoo julistettiin vanhaksi kaupunginosaksi jo heti vuonna 1932.

Helsingissä asiaan havahduttiin toisen maailmansodan jälkeen. Aloitteellisenä toimi professori Nils Erik Wickberg. Kaupunginvaltuusto päätyi pitkällisen valmisteluvaiheen jälkeen tulokseen, että asemakaavojen puuttuessa muita suojelun keinoja ei ollut käytettävissä. Sisäasiainministeriö julisti Helsingin empirekeskustan vanhaksi kaupunginosaksi 20.5.1952.

Julistus on edelleen voimassa niillä alueen tonteilla, joilla on voimassa tätä vanhempia asemakaavoja.⁴

Linnan kortteli 1 sijaitsee vuonna 1988 vahvistetun vanhan kaupungin-osan asemakaavan nro 8980 alueella. Asemakaava-alue on määritelty historiallisesti, kulttuurihistoriallisesti, rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvallisesti arvokkaaksi alueeksi, jonka rakennustaiteellisia ja kulttuurihistoriallisia arvoja ei saa vähentää. Valtioneuvoston linna on merkitty suojeltavaksi rakennukseksi (sr) sekä valtion omistamien kulttuurihistoriallisesti huomattavien rakennusten suojelusta annetun asetuksen mukaan suojeltavaksi rakennukseksi (sk). Valtioneuvoston linna kuuluu Senaatin torin valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön (RKY 2009).

Asemakaava-alue on kiinteää muinaisjäännösalueita ja rauhoitettu muinaismuistolailla.

UUDENMAAN ELY-KESKUKSEN SUOJELUPÄÄTÖS 7.6.2022

Museovirasto esitti 7.10.2021 Valtioneuvoston linnan suojelemista rakennusperintölain mukaisesti. Asia oli ajankohtaistunut valtioneuvoston tilojen uudistustarpeen myötä.

Uudenmaan ELY-keskuksen suojelupäätöksellä 7.6.2022 aiempi asetuksen mukainen suojelupäätös kumottiin. Päätöksessä painotalo sekä siihen liittyvä yhdyskäytävä rajattiin suojelun ulkopuolelle. Suojelurajaukseen jätettiin linnan lisäksi siipirakennukset ja kulmapaviljongit. ELY-keskuksen suojelupäätöksessä todetaan entisen painotalon osalta muun muassa, että

”Valtioneuvoston linnan sisäpihalla sijaitsevilla painotalona tunnetulla rakennuksella ja siihen kytkeytyvällä siivellä on kiistatta rakennus- ja kulttuurihistoriallista arvoa. Museovirasto pitää sen purkamista perusteltuna, koska pihasiivessä on sen kaltaisia teknisiä rajoitteita, että sitä ei voida hyödyntää osana pihalle aiottua uudisrakennusta. Painotalon säilyminen rajoittaisi merkittävästi hankkeeseen olennaisesti liittyvää maanalaista rakentamista ja vaikeuttaisi välttämättömien yhteyksien rakentamista rakennuksen eri osien välillä.”

Rakennusperintölakia muutettiin lailla 1085/2020. ELY:n suojelupäätöksen toimittamisesta ympäristöministeriön vahvistettavaksi luovuttiin. Lain muutos tuli voimaan 1.1.2021. ELY:n kesäkuussa 2022 tekemästä päätöksestä ei valitettu ja se sai lainvoiman.

VIREILLE SAATETTU ASEMAKAAVAN MUUTOS

Helsingin kaupungilla oli käynnistynyt korttelia koskeva asemakaavan muutos rinnan rakennusperintölain mukaisen suojelupäätöksen prosessin kanssa. Kaupungin joulukuussa 2021 ELY-keskukselle antaman lausunnon mukaan Valtioneuvoston linnan lisärakentamisen mahdollistavan asemakaavamuutoksen valmistelu oli aloitettu.

Museovirasto totesi lausunnossaan 31.5.2023, että asemakaavaehdotus nro 12799 oli ristiriidaton suhteessa ELY:n kesäkuussa 2022 tekemään rakennussuojelupäätökseen nähden. ELY:n päätöksen tavoin asemakaavaehdotus 12799 mahdollistaisi kulttuurihistoriallisesti arvokkaan pihasiiven eli painotalon purkamisen, jos se osoittautuu välttämättömäksi tarkoituksenmukaisen toimitilan järjestämiseksi Valtioneuvoston linnan korttelissa ja rakennussuojelun tavoitteiden toteutumiseksi muissa osissa linnan korttelia.

Museovirasto toi myös esiin, että asemakaavan on sovelluttava mahdolliseen tilanteeseen, jossa lisärakennushanke päätetään jättää toteuttamatta ja nykyinen pihasiipi säilyy. Rakennetun ympäristön suojelun kannalta olisi Museoviraston lausunnon mukaan edelleen ihanteellista, että valtioneuvoston ajanmukaiset toimitilat voitaisiin toteuttaa myös pihasiiven kulttuurihistorialliset arvot säilyttävällä korjaustavalla.

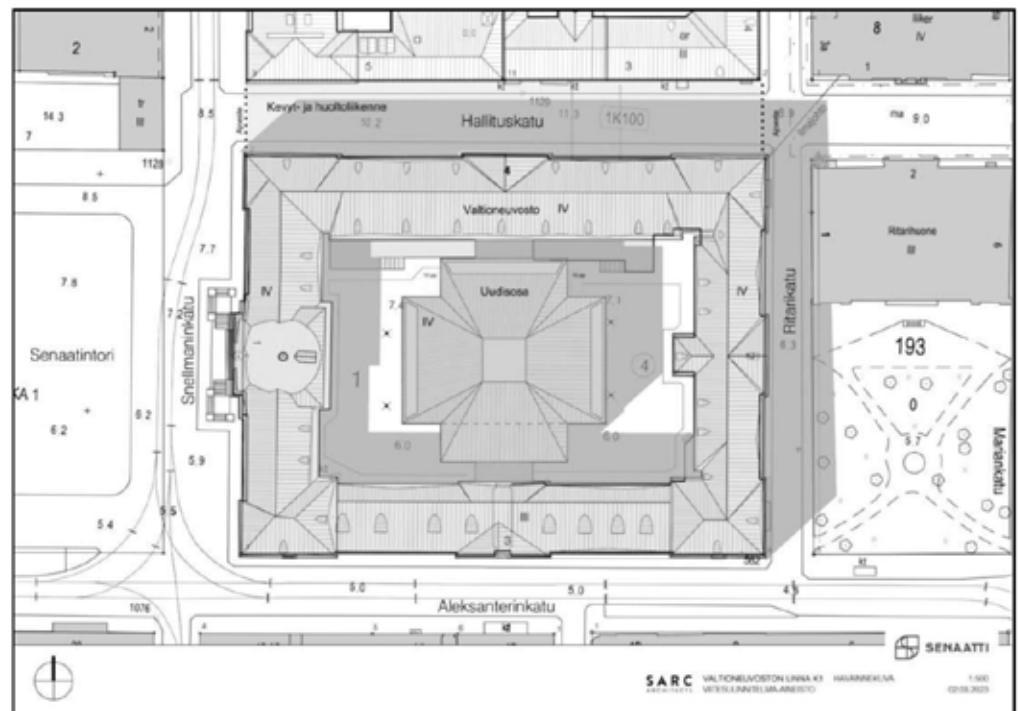
Kaavaselostuksen mukaan kaavaratkaisun tavoitteena on mahdollistaa korttelin säilyminen edelleen alkuperäisessä valtion keskushallinnon käytössä laajentamalla Valtioneuvoston linnaa nykyaikaisella hallinto- ja toimistorakennuksella, joka säästää alkuperäiset vanhat ulkokehän rakennukset rakennusteknisesti ja tilallisesti raskailta muutoksilta. Sisäpihalle rakennettavan uudisrakennuksen tieltä joudutaan purkamaan entisenä painotalona toiminut rakennuksen osa, niin kutsuttu pihasiipi. Tavoitteena on parantaa merkittävästi ylimmän valtiojohtoon työskentelyedellytyksiä ja turvallisuutta. Kaavaratkaisussa on erityisesti pyritty ratkaisemaan sisäpihalle rakennettavan uudisrakennuksen rakentaminen siten, että se ei muuta Helsingin merellistä julkisivua, eikä muuta Valtioneuvoston linnan kokonaisuuden roolia kaupunkikuvassa ja pitkissä kaupunkitilan näkymissä. Kaavaratkaisun myötä tontin kerrosala kasvaa 5 550 m²:llä.

Asemakaavaehdotus 12799 oli julkisesti nähtävillä toukokuussa 2023 (MRL 65 § ja MRA 27 §). Asemakaavaehdotuksesta jätettiin neljä muistutusta. Muistutuksen jättivät ICOMOS:in Suomen osasto r.y.; Rakennusperintö-SAFA ja Suomen Arkkitehtiiliitto. Kruununhaan asukasyhdistys jätti muistutuksen marraskuussa 2023. Lisäksi nähtävilläoloajan ulkopuolella lähetettiin englanninkielinen kirje, jossa ilmoitetaan, että kansainvälinen ICOMOS ja Suomen osasto ovat 21.3.2023 julkaisseet englanninkielisen

kulttuuriperintöhäilytyksen Helsingin empirekeskustan ja Suomen keskeisen hallintokorttelin rakennusperintöarvoihin kohdistuvasta uhasta ICOMOS:in nettisivustolla.

Kaupunkiympäristölautakunta käsitteli kaavaehdotusta 7.11.2023. Lautakunta päätti esittää kaupunginhallitukselle 24.10.2023 päivätyn asemakaavan muutosehdotuksen nro 12799 hyväksymistä.

Karttakuva suunnittelu-
alueesta.

Ote Helsingin maan-
alaisesta yleiskaavasta
nro 11830.

Kuvat Asemakaavan selostus 24.10.2023. Helsingin kaupunki.

UUSI RAKENNUSPERINTÖLAIN MUKAINEN SUOJELUESITYS

ICOMOS:in Suomen osasto ry, Helsinki-Seura ry, Suomen Kulttuuriperinnön Tuki ry ja Kruununhaan asukasyhdistys ry jättivät 5.11.2023 Uudenmaan ELY-keskukselle rakennusperintölain tarkoittaman suojeluesityksen painotalon suojelemiseksi rakennusperintölain perusteella ja turvin. Rakennustaiteen Seura ry liittyi esitykseen myöhemmin.

Suojeluesityksessä tuotiin esiin muun muassa Museoviraston 13.2.2015 antama lausunto Valtioneuvoston linnan peruskorjauksen hankesuunnitelmasta. Lausunnossa todetaan Linnan olevan rakennusryhmän muodostama kokonaisuus, jossa ”kaikkien rakennusvaiheiden lähtökohtana on ollut Engelin luomaan arkkitehtuurin sopeutuminen”. Lausunnossa painotetaan, että linnan nykyinen kokonaisuus on rakennussuojelun kannalta harkittu ja että rakennussuojelun tavoitteena on tämän kerroksellisen kokonaisuuden kulttuurihistoriallisen arvon säilyminen.

Museoviraston 7.10.2021 esittämässä suojeluesityksessä todetaan linnalla olevan rakennusperintölain 2 ja 8 §:n mukaista merkitystä. Kohde sisältyy RKY-alueeseen. Painotalon suojelua ei voida turvata maankäyttö- ja rakennuslailla. Asemakaavaehdotuksessa kohdetta ei ole esitetty suojeltavaksi ja kaavan tavoitteena on painotalon purkaminen. Yhteisöjen painotaloa koskevassa suojeluesityksessä 5.11.2023 viitataan lukuisiin linnasta ja painotalosta laadittuihin perusteellisiin rakennushistoriaselvityksiin. Tuoreimman niistä on laatinut Arkkitehtitoimisto Okulus vuonna 2019.

Yhteisöt myös esittivät kohteen asettamista vaarantamiskieltoon ja että esityksen tekijöille järjestetään rakennusperintölain 7 §:n tarkoittama kuulemistilaisuus.

Kuva Helsingin kaupunginmuseo

Valtioneuvoston kirja-
painon ala-sitomo vuonna
1926.

PAINOTALON SUOJELUESITYKSESTÄ SAADUT LAUSUNNOT JA VASTINE

Suojeluesityksestä annettiin joulukuussa 2023 neljä lausuntoa, joista puolestaan esityksen tehneet yhteisöt jättivät ELY-keskukselle yhteisen vastineen.

Senaatti-kiinteistöt ei nähnyt tarvetta voimassa olevan suojelupäätöksen muuttamiselle. Valtioneuvoston näkökulmasta painotalon korvaava uudisrakennus täyttää ainoana vaihtoehtona valtioneuvoston toimintaedellytykset sekä niihin liittyvät oleelliset turvallisuus-, laajuus- ja toiminnallisuusedellytykset.

Museovirasto totesi painotalon edustavan osaltaan 1800-luvun kuluessa voimakkaasti kehittynyttä osaamista rautarakenteiden käytössä ja painotalon täyttävän suojelun osalta rakennusperintölain edellytykset. Painotalon korvaamisen mahdollistamista ei Museoviraston lausunnon mukaan tule tarkastella pelkästään siihen itseensä liittyvien suojeluarvojen menetyksenä, vaan myös sen kannalta, miten se edesauttaa korttelin muiden rakennusten ja tilojen turvaamista muutoksilta.

Valtioneuvoston kanslian mukaan painotalon paikalle rakennettava uudisrakennus mahdollistaisi toiminnallisesti merkittävien ja välttämättömien turvallisuusratkaisujen rakennusteknisen toteuttamisen.

Helsingin kaupunki lausui, ettei entisellä painotalolla voi katsoa olevan yleisen edun kannalta sellaista merkitystä, että se pitäisi säilyttää sen arkkitehtonisista arvoista huolimatta.

Yhteisöt huomauttivat, että painotalon suojelematta jättäminen romuttaa suojelujärjestelmän. Helsingin kaupunkia muistuttiin siitä, että kyseessä on valtakunnallisesti merkittävä kohde, joka on suojeltu sekä ylempiasteisissa kaavoissa että asemakaavassa.

ELY:N PÄÄTÖS 16.2.2024

Uudenmaan ELY-keskus ei päätöksellään 16.2.2024 määrännyt painotaloa suojeltavaksi. Yhteisöjen esittämälle vaarantamiskiellolle ja erilliselle kuu-lemistilaisuudelle ei ELY:n mukaan ollut tarvetta.

Päätöksen perustelujen mukaan kohteen arvot ovat tiedossa ja mahdollisen uudisrakentamisen vaikutukset on selvitetty ja käsitelty asianmukaisesti asemakaavan muutoksen yhteydessä. Suojelukysymystä tulee punnita ja harkita yleisen edun näkökulmasta.

Valtioneuvoston kirjapainon ala-sitomon falssaus-sali. Oikealla työnjohtaja Bruno Justus Salminen.

Kuva Helsingin kaupunginmuseo

MAANKÄYTTÖSOPIMUS

Helsingin kaupunki ja valtiota edustava Senaatti-kiinteistöt (maanomistaja) tekivät asemakaavaehdotuksen nro 12799 pohjalta maankäyttö- ja rakennuslain 12 a luvun sekä kaupunginhallituksen 26.4.2021⁵ päätöksen mukaisesti 1. kaupunginosan (Kruununhaka) korttelia 1 tonttia 4 koskevan maankäyttösopimuksen. Sopimuksen hyväksyi kaupungin puolesta 19.3.2024 kaupunkiympäristölautakunta.

Sopimuksessa maanomistaja suorittaa osallistumisena yhdyskuntarakentamisen kustannuksiin kaupungille korvausta sopimuksessa mainitun määrän. Korvaus tulee maksaa neljän kuukauden kuluessa siitä, kun kaavamuutos saa lainvoiman. Sopimus on voimassa ehdolla, että kaavamuutos vastaa tontin osalta olennaisilta osiltaan sekä laadultaan että määrältään kaavamuutosehdotusta nro 12799/7.11.2023 ja kaavamuutos saa lainvoiman.

KAVAEHDOTUS ETENEE KAUPUNGINHALLITUKSEEN JA VALTUUSTOON

Kaupunginhallitus käsitteli kaavaehdotusta ensimmäisen kerran 13.5.2024 jolloin se jäi pöydälle. Kokouksessa 20.5.2024 kaupunginhallitus hyväksyi asemakaavan muutosehdotuksen 24.10.2023 päivätyn piirustuksen nro 12799 mukaisena ja asemakaavaselostuksesta ilmenevin perustein.

Kaupunginvaltuustoon asia eteni seuraavalla viikolla. Tuomas Rantanen ehdotti Marcus Rantanen kannattamana, että kaupunginvaltuusto palauttaa asian kaupunginhallitukselle uudelleen valmisteltavaksi siten, että alueen

kiistattomat historialliset arvot huomioidaan merkittävästi paremmin ensisijaisesti säästämällä purettavaksi esitettävä vanha painotalo tai toissijaisesti niin, että uudisrakennus sovitetaan säästyvään vanhaan kokonaisuuteen sen alkuperäistä muotoa enemmän kunnioittavalla tavalla. Valtuusto päätti 29.5.2024 äänin 44–40 palauttaa asian uudelleen valmisteltavaksi.

Helsingin kaupungin kaupunkiympäristön toimiala asetti uuden kaavaehdotuksen nähtäville 9.1.2025 ja siitä sai tehdä muistutuksia 7.2.2025 saakka. Ehdotuksessa on pitäydytty painotalon purkamisessa. Painotalon paikalle esitettyä uudisrakennusta on madallettu kerroksella ja sen runko on tehty sirommaksi.

VALITUS ELY:N PÄÄTÖKSESTÄ 16.2.2024

ICOMOS:in Suomen osasto ry, Suomen Kulttuuriperinnön Tuki ry, Helsinki-Seura ry, Kruununhaan asukasyhdistys ry ja Rakennustaiteen Seura ry jättivät Helsingin hallinto-oikeudelle yhteisen valituksen ELY:n päätöksestä 16.2.2024. Valituksessa vaaditaan ELY:n päätöksen kumoamista lainvastaisena.

Yhteisöt toimittivat juhannuksen 2024 jälkeen yhteisen vastineen ELY:n hallinto-oikeudelle toukokuussa antamasta lausunnosta. Helsingin hallinto-oikeus hylkäsi valituksen 11.2.2025. ICOMOS:in Suomen osasto ry, Helsinki-Seura ry ja Rakennustaiteen seura ry pyysivät hallinto-oikeuden päätöksestä valituslupaa korkeimmalta hallinto-oikeudelta maaliskuussa 2025.

PERUSKORJAUKSEN JA UUDISTAMISEN ENSIMMÄINEN VAIHE KÄYNNISTYY

Senaatti-kiinteistöt tiedotti 19.11.2024 Valtioneuvoston linnan korttelin ja sen viereisen korttelin peruskorjauksen ensimmäisen vaiheen käynnistyvän loppuvuodesta 2024.⁶ Ensimmäinen vaihe käsittää valtioneuvostokorttelin eli Kirkkokatu 12:n ja 14:n, Pihapaviljongin, Snellmaninkatu 7:n sekä Hallituskatu 3:n rakennukset.

Hankkeen toisessa vaiheessa jatketaan louhintaa ja viimeistellään kortteleita palvelevat huoltoyhteydet. Kolmannen vaiheen tavoitteena on peruskorjata Valtioneuvoston linna. Painotalo kuuluu hankkeen kolmanteen vaiheeseen.

Senaatintorin länsipuolella
yliopisto, sen yläpuolella
Yliopistonkirjasto, torin
pohjosipuolella Tuomiokirk-
ko ja itälaidalla Senaatinta-
lo. Vanha painotalo merkitty
punaisella.

Lähde: Nils Erik Wicberg Senaatintori 1981. Kuva: Aalto-yliopiston arkisto, arkkitehtuurin historian diat.

KIRJOITTAJASTA

Lauri Jääskeläinen on varatuomari ja valtiotieteen maisteri, joka työskenteli Helsingin rakennusvalvonnan virastopäällikkönä ja lainsäädäntöneuvoksena ympäristöministeriössä.

VIITTEET

¹ ICOMOS Heritage Alert 21.3.2023.

² Porissa 9.8.1861 syntynyt Carl Ricardo Björnberg hoiti sivutoimisesti oman toimensa ohella Helsingin rakennustarkastajan virkaa 1895–1907. Virassaan yleisten rakennusten ylihallituksessa Björnberg huolehti Valtioneuvoston linnan rakennus- ja korjaussuunnittelusta. Marja Heikkilä-Kauppinen: *Saanko luvan?* 2012, s. 38.

³ Vilhelm Helander: Kiinteistöpolitiikka jyrää rakennusperinnön. *AU* 1/2024 s. 18–21.

⁴ Ks. tarkemmin Heikkilä-Kauppinen, s. 211–213.

⁵ Kaupunginhallituksen ko. päätös 26.4.2021 koskee kaupungin maanhankintaan ja asemakaavoitukseen liittyviä maapoliittisia periaatteita ja niiden soveltamisohjeita.

⁶ Senaatti-kiinteistöt Tiedote 19.11.2024.

Hannu Salmi

Kuva Hannu Salmi

ICOMOSIN THEOPHILOS-KOMITEAN
KONFERENSSI THESSALONIKISSA
28.-29.11.2024

TheoPhilos on vuonna 2005 perustettu ICOMOSin kansainvälinen tieteellinen komitea, joka on keskittynyt rakennussuojelun ja restauroinnin teoreettisiin lähtökohtiin ja käytäntöjä ohjaaviin yleisiin periaatteisiin. Komitea järjesti vuoden 2024 marraskuun lopulla Thessalonikissa kaksipäiväisen konferenssin aiheenaan autenttisuus eurooppalaisesta perspektiivistä 30 vuotta Naran dokumentin jälkeen.

En ollut aikaisemmin kuullut TheoPhilos-komiteasta, mutta minua kiinnosti tietää, missä restaurointikäytäntöjen teoreettisessa tarkastelussa kansainvälisellä tasolla mennään, olinhan jo opiskeluaikoinani tehnyt syventävien opintojen tutkielman Venetsian julistusta edeltäneestä vuoden 1931 Ateenan julistuksesta (Oulun yliopiston arkkitehtuurin osasto, 2000). Nyt oli siis aika palata Kreikkaan.

Jonkinlaisena ennakko-oletuksena minulla oli, että kansainvälisten asiantuntijatahojen johdolla laadittujen julistusten perinnön vaalijat ovat joutuneet puolustuskannalle, kun eri Euroopan maissa on näyttänyt voimistuneen uusvanhan arkkitehtuurin suuntaus ja pyrkimys ”palauttaa” jo hävinneitä rakennusperintökohteita, mikä näyttäytyy kansainvälisissä julistuksissa aikaisemmin sovittujen periaatteiden vastaisena.

Yhden, äärimmäisen esimerkin uusvanhasta trendistä näin matkan varrella Thessalonikiin, kulkiessani sinne Pohjois-Makedonian pääkaupungin Skopjen kautta. Skopjessa lanseerattiin vuonna 2010 silloisen kansallismielisen hallinnon toimesta Skopje 2014-projekti, jonka yhteydessä kaupungin ydinkeskusta rakennettiin uusiksi täyttämällä se klassismista vaikutteita saaneilla julkisilla rakennuksilla ja veistoksilla, joilla pyrittiin pönkittämään kansallismielistä historiakäsitystä. Lopputulos on halvan oloinen ja kulissimainen ja tekninen toteutus on ollut sen verran heikkoa, että useat rakennukset alkavat jo osoittaa ränsistymisen merkkejä.

TheoPhilos-komitean kokous järjestettiin paikallisessa kulttuurikeskuksessa, joka on perustettu osmanivallan aikaisen orpokodin työpajan tiloihin. Paikan päällä oli koululuokan verran osallistujia, joista tervehdyspuheiden lisäksi varsinaisten esitysten pitäjiä oli 17. Lisäksi kuultiin yhdeksän esitystä videoyhteyden välityksellä.

Makedonian aukio on Skopjen keskipiste. Aukion keskellä kohoaa Aleksanteri Suurta esittävä ratsastajapatsas. Rakennukset aukion ympärillä on muodistettu historistisin fasadein osana Skopje 2014-projektia.

Kuvat Hannu Salmi

Vardar-joen rantaa Skopjen keskustaa on koristettu uusvanhoilla julkisilla rakennuksilla ja lukuisilla patsailla osana Skopje 2014-projektia.

Videoyhteyksiä vaivasivat tekniset ongelmat, mikä oli osasyynä siihen, että aikatauluista oltiin välillä myöhässä ja yleiselle keskustelulle jäi melko vähän aikaa. Kokoukseen tuli keskusteltavaksi myös yksi ohjelman ulkopuolinen asia: samalla viikolla avattava Thessalonikin metro oli aiheuttanut paikallisen suojelukiistan, kun suunnitellun Venizelos-metroaseman paikalta oli löytynyt merkittävä arkeologinen kohde. Vastoin arkeologien kantaa, asemaa ei kaivettu syvemmälle, vaan kohde kaivettiin ylös ja koottiin uudelleen uuden metroaseman päälle. Kokouksessa katsottiin, että kohteen ei voida enää katsoa olevan alkuperäisellä paikallaan, vaikka se onkin siirtynyt vain pystysuorassa linjassa.

Avauspuheenvuoroissa viitattiin autenttisuuden määrittelyn vaikeuksiin. Komitean puheenjohtaja Bogusław Szmygin totesi, että autenttisuuden ongelma on kaukana ratkaistusta eikä autenttisuuden analysoimiseksi ole valmista metodologiaa. Autenttisuuden määrittelypyrkimyksiin palattiin muutaman kerran myöhemmissä puheenvuoroissa, mm. pakistanilainen

Ayesha Agha Shah esitti yritystään kehittää mittareita autenttisuuden arviointiin. Kreikkalainen Ioannis Poullos pohti eron tekemistä aineellisen ja aineettoman perinnön välille, mikä ei ole aina ongelmaton.

Populistisen historismitrendin muodostamaa uhkaa ja käytännön esimerkkejä ei-autenttisesta historiaan viittaavasta rakentamisesta käsiteltiin muutamassa puheenvuorossa. Kokouksen ensimmäisen varsinaisen esityksen pitänyt, kokouksessa isäntänä toiminut ja Kreikkaa edustanut Dimitrios Zygomalas esitteli kansainvälisen Architectural Uprising -liikkeen seuraajamääriä eri maissa ja näytti kuvia joistain ristiriitoja herättäneistä kohteista, kuten Budan linnavuoren uusista rakennusreplikoista Budapestissa. Aiheesta jatkoi romanialainen Adrian Crăciunescu, joka kutsui Vilnaan rakennettua suuriruhtinaiden palatsia väärennökseksi ja puolalainen Lukasz Mikołaj Sadowski, jonka esitteli Puolaan, mm. Poznaniin historiallisten raunioiden päälle rakennettuja satulinnoja. Hänen esitykseensä liittyi myönteinen tieto, että Puolassa väestö olisi jo osin kääntynyt rahamiesten tekemiä historiallisten kohteiden muutostöitä vastaan.

Kiinnostavaa pohdittavaa autenttisuuden käsitteistä konkreettisia esimerkkejä vasten tarjosi brittiläisen Gilly Carrin esitys holokaustin perinnöstä. Carr käsitteli kysymystä, kuinka autenttisen kokemuksen keskitysleirissä vierailevat ihmiset edes haluavat saada, ja onko esimerkiksi nurmikkoa kasvava piha autenttinen, kun tiedetään keskitysleirien pihamaiden olleen sodan aikana mutaisia kenttiä. Joissakin keskitysleirikohteissa rakennuksia on kunnostettu ja niihin on tuotu vaikkapa lavereiden replikoita, toisissa paikoissa kaikki rakennukset ovat hävinneet, mutta paikalle on tuotu jokin muistomerkki, joka kertoo sijaintipaikan autenttisuudesta historian näyttämönä.

Teoreettisemmin samaa asiaa pohti maltalainen Shirley Cefal, jonka esitys käsitteli muistia. Hänen teesinsä oli, että ihmisen muisti on tilallinen ja arkkitehtuuri tukee muistia.

Useat esitykset esittelivät käytännön restaurointihankkeita, jotka olivat kiinnostavia sinänsä, mutta niissä ei välttämättä ollut paljon teoreettista pohdintaa. Osa näistä sijoittui myös Euroopan ulkopuolelle. Muutamissa mainittiin ilmastonmuutoksen aiheuttamat haasteet kulttuuriperinnön säilymiselle, säilymistä tukevien olosuhteiden muuttuessa. Teoreettisemmin asiaa oli pohtinut ruotsalainen Harald Keijer, jonka esitys oli liiankin yksinkertaistettu, mutta hän esitti silti mielenkiintoisen kysymyksen siitä, pitääkö periaatteita uusien rakennusosien erottautuvuudesta vanhasta ja eri aikakausien kerrostumien kunnioittamisesta päivittää. Kysymyksen taustalla oli se havainto, että kun modernin restauroinnin teorioita luotiin, elettiin modernismin aallonharjalla ja uudet osat oli helppo erottaa vanhasta

käyttämällä sen ajan rakenteita ja ratkaisuja. Toisaalta välissä kuluneiden vuosikymmenien aikana rakennuksiin on tullut uusia, modernina aikana lisättyjä korjauksia, ja jos pidetään kiinni kaikkien kerrostumien erottautumisesta, voidaan päätyä ongelmiin, jos halutaan kuitenkin pitää kiinni myös kokonaisuuden hahmottumisesta.

Autenttisuuskeskustelun varhaisempia vaiheita käsiteltiin useammissa esityksissä. Belgialainen Claudine Houbart kävi läpi erilaisia kulttuurisia lähestymistapoja autenttisuuteen ja totesi, että Naran dokumenttia valmisteltaessa ei niinkään ollut ristiriitoja kulttuurien kuin sukupolvien välillä. Myös useampi etänä esiintynyt italialainen kokousedustaja kävi läpi historiallisten keskustelujen vaiheita ja nimilistoja, mutta jäi hieman auki, miten tämä keskustelu etenee tänä päivänä ja millaiset sukupolvien väliset erot tällä hetkellä vaikuttavat.

Konferenssin loppupuheenvuoroissa todettiin, että vuonna 2025 tulee 50 vuotta ensimmäisestä Euroopan arkkitehtuuriperintövuodesta ja tässä yhteydessä olisi hyvä pystyä tarjoamaan jotain vastinetta Architectural Uprisingin luomaan keskusteluhaasteeseen. Miten tämä tapahtuu, millä argumenteilla ja kenen toimesta, jäi vielä avoimeksi. Yleisessä keskustelussa tuntuu korostuvan asiantuntijavastaisuus ja asiantuntijavoimin laadittu Venetsian julistuskin on tuomittu vanhentuneeksi, kun on haluttu perustella vaikkapa toisen maailmansodan tuhoamien rakennusten ”uudelleen rakentamista”, huolimatta siitä, että Venetsian julistuskin laadittiin toisen maailmansodan jälkeen, eikä mitään perusteltuja kilpailevia näkemyksiä ole onnistuttu tuomaan esille. Keskusteluun lienee hyvä tuoda myös kokonaisen kaupunkiympäristön autenttisuuden käsite, eli puheena ei ole vain yksittäisten historiallisten rakennusten rooli, vaan mitä ympäristö kertoo historiasta kokonaisuutena – rakennetaanko kaupunkeja tavoilla, jotka kertovat valheellista tarinaa niiden vaiheista.

KIRJOITTAJASTA

Hannu Salmi on Helsingissä asuva arkkitehti ja ICOMOSin Suomen osaston hallituksen jäsen.

Tallinnan konferenssi “European Heritage Homes in Green Transition”

MARKO HUTTUNEN

ICOMOSin Suomen osasto osallistui Tallinnassa 28.-29.10.2024 järjestettyyn konferenssiin “European Heritage Homes in Green Transition”

ICOMOS Estonian järjestämään¹ konferenssiin saapui osallistujia yli kymmenestä maasta keskustelemaan vihreän siirtymän vaikutuksista asuinrakennusperintöön. Arkkitehdit Marko Huttunen ja Juulia Mikkola edustivat ICOMOS Suomea esitelmällä ”Examples of restoring historic homes with natural ventilation”.

Konferenssiväen yhteinen näkemys tuntui olevan, että päivitettyyn energiatehokkuusdirektiiviin (EPBD recast 2024) liitetty U-arvo- ja energialuokkavaatimukset eivät koske arvokkaita eivätkä etenkin massiivirakenteisia rakennuksia (historical buildings), joihin vaatimusten laskentakaavat eivät myöskään sovellu. Perinteiset hirsi- ja tiilirakennukset, joilla on pitkä käyttöikä, ovat lähtökohtaisesti ekologisia, vaikka teoreettinen laskentatapa muuta väittäisi. U-arvoperusteisten energiatehokkuusvaatimusten sijaan kannatettiin uusiutuvaan energiaan siirtymistä.

Kaikki konferenssin tallenteet ovat nähtävissä kotisivulla estonia.icomos.org
Lisätietoja hankkeesta: www.kul.ee/en/heritagehome

¹ ICOMOS Estonia yhteistyössä ICOMOS Europeanin kansallisten komiteoiden, Viron kulttuuri- ja ilmastoministeriön, Viron museoviraston (Eesti Muinsuskaitseamet), Tallinnan teknillisen yliopiston, Viron taideakatemian, Viron arkkitehtuurimuseon ja Viron ulkoilmamuseon kanssa.

ICOMOSin sähköinen julkaisu *Kesäparatiisi ja vaihtuvat vallat. Terijoen ja Kannaksen rannikon huviloista ja maailmansotien seurauksista*

Suomen ICOMOSin sähköinen julkaisu *Kesäparatiisi ja vaihtuvat vallat. Terijoen ja Kannaksen rannikon huviloista ja maailmansotien seurauksista* (2025) on ilmestynyt! Netta Böökin toimittama verkkojulkaisu koostuu artikkeleista, jotka tarjoavat uusinta tutkimustietoa terijokelaishuviloista ja niiden kohtaloista Venäjällä. Valtaosa artikkeleista pohjautuu esityksiin, joita pidettiin Helsingissä elokuussa 2018 Suomen ICOMOSin ja Rakennustaiteen seuran järjestämässä seminaarissa ja julkaistiin 2021 englanniksi kirjassa *The Look of Leisure – Historic Seaside Villas of the Northern Baltic* (toim. Laura Berger). Suomenkielinen verkkojulkaisu käsittää teoksesta valittuja, luovutettuja alueita koskevia artikkeleita. Pääpaino on venäläisten tutkijoiden kirjoituksissa; niiden kautta avautuu näkökulmia huviloiden kohtaloihin sekä niihin vaikuttaneisiin tekijöihin aina Venäjän vallankumouksesta sosialismin jälkeiseen aikaan asti.

Julkaisu on ladattavissa kokonaisuudessaan Suomen ICOMOSin verkkosivuilta.

Uusi Aukio verkkojulkaisu on saanut näkyvyyttä

Aukio on kuuden tieteellisen seuran yhteinen julkaisuhanke. Suomen ICOMOS on yksi kuudesta perustajaseurasta, joita yhdistää kiinnostus rakennettuun ympäristöön eri näkökulmista. Seurat edustavat yhteiskuntatieteitä, rakennustaidetta, arkkitehtuuria, estetiikkaa, kiinteistötaloutta, taidehistoriaa, yhdyskuntasuunnittelua ja kaupunkihistoriaa.

Vuonna 2025 päätoimittajina toimivat Suomen ICOMOSin hallituksen jäsenet Laura Berger ja Petteri Kummala.

Verkkojulkaisun oman statistiikan lisäksi toimituskunnalle on kantautunut tietoa, että artikkeleita on jaettu varsin laajasti sosiaalisessa mediassa ja sekä julkaisusta että yksittäisistä artikkeleista on vinkattu opiskelijoille, joiden opinnot liittyvät tavalla tai toisella rakennettuun ympäristöön.

Teemakokonaisuuksien lisäksi julkaistaan tasaiseen tahtiin erilaisia tekstejä. Viimeisimpiin artikkeleihin kuuluu Reetta Nousiaisen “Sattumanvaraiseksi sujuvoitettua – Rakennussuojelun ristiriitainen nykytila Suomessa”, joka perustuu hänen väitöskirjaansa.

Aukio julkaisee artikkeleita, arvioita ja kommentteja, joiden lisäksi lehteen on mahdollista tarjota myös muunlaisia tekstejä.

Uusimmat artikkelit, kirjoittajaohjeet ja verkkojulkaisu kokonaisuudessaan löytyy osoitteesta aukio.fi

